

Modern Fas Romanına Bir Bakış

An Outlook on Moroccan Novel

TURGAY GÖKGÖZ

Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kilis/Türkiye

Dr. Lecturer, Kilis 7 Aralık University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Eastern Languages and Literatures, Department of Arabic Language and Rhetoric, Kilis / Turkey

turgaygokgoz@kilis.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9742-2722>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 5 Mart / March 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Kasım / November 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Kasım / November 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kasım / November

Atıf / Citation: Gökgöz, Turgay. "Modern Fas Romanına Bir Bakış". *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 3/6 (Kasım/November 2019): 17-29.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Öz

Kuzey Afrika edebiyatına bakıldığında genel olarak Fransız sömürgecinin etkisi nedeniyle Arapça edebiyatın yanı sıra Fransızca edebiyat ürünlerinin de varlığı net bir şekilde görülmektedir. Mağrip ülkelerinden biri olan Fas'ta edebiyatçılar, Fransızca'yı bir araç olarak kullanarak bütün dünyaya seslerini duyururken aslında ana dilleri olan Arapça edebiyatın da geri kaldığının da gayet farkındaydılar. Nitekim özellikle bağımsızlık kazanıldıktan sonra Arapça yazın hızlı bir şekilde gelişmeye başlamış ve sömürgeye karşı takınılan tavır ile sömürgecinin ülkeden gidişinin ardından karşılaşılan sorunlar ve toplumsal meseleler edebi ürünlerde kaleme alınmaya başlanmıştır. Başta Mısır ve komşu ülkelerin edebiyatlarından çeşitli mecralarla etkilenilmiş ve özellikle de kısa öykü ve roman gibi çalışmaların üretilmesi sağlanmış ve söz konusu ürünlerin sanatsal bir forma kavuşması da zaman almıştır. Bu çalışmada ise ülkemizde bakir alanlardan biri olan Fas edebiyatından kısaca bahsedilmiş ardından ise Fas romanının gelişim seyrine başlangıç aşamasından başlayarak ayrıntılı bir şekilde yer verilmeye çalışılmış ve Fas romanının önde gelen yazarları ile eserlerine kısaca da olsa değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Arap Edebiyatı, Fas Romanı, Kuzey Afrika, Mağrip Edebiyatı.

Abstract

In the case of North African literature, the existence of French literature as well as Arabic literature is clearly visible due to the influence of French colonialism in general. In Morocco who is one of the Maghreb's countries, while litterateurs are using French as a tool, was also aware of the fact that their mother tongue, Arabic literature, was also lingering. As a matter of fact, after the independence was gained, the Arabic language began to develop rapidly and the problems and social issues encountered after the colony's departure from the country with the attitude towards colonialism began to be written in literary products. It has been influenced by with various channels from Egyptian and neighboring countries' literatures, and especially works such as short stories and novels have been produced and it took time for these products to reach an artistic form. In this study, one of the virgin areas in our country, Moroccan literature is mentioned briefly and then the development of the Moroccan novel starting from the beginning stage was tried to be given in detail, and the works of the leading writers of the Moroccan novel are mentioned briefly.

Keywords: Arabic Language, Arabic Literature, Moroccan Novel, North Africa, Maghreb Literature.

GİRİŞ

Henüz birkaç Kuzey Afrika ülkesinde, Arapça yazılmış ve iyi derecede kurulanmış romanlar, XX. yüzyılın son otuz yılı içerisinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bununla birlikte Kuzey Afrika asıllı olup Arapça yazan yazarların birçoğu, eserleriyle Doğu Arap dünyasındaki okuyucuların da dikkatini çekmeyi başarmışlardır.

Mağrip edebiyatına genel olarak bakıldığında öncelikle Cezayir edebiyatında zikredilmesi gereken romancılar arasında et-Tâhir Vattâr, 'Abdulhamîd b. Haddûka ve Vâsinî al-A'râc; Fas'ta 'Abdulkerim Çallâb, Mubârek Rabî', 'Abdullah el-İrvî, Muhammed Zafzâf, Muhammed Berrâde, Ahmed el-Medenî ve Lahamdani Hamid gibi değerli isimler yer alırken Tunus'ta ise Mahmûd el-Mes'adî, Muhsin b. Diyaf, el-Beşîr Kurayyif, Muhammed es-Sâlih el-Câbirî ve 'İzzeddîn el-Madim dikkat çeken romancılar arasındadır.

Libya'da, Ahmed el-Fakih ve İbrâhîm el-Kevnî önde gelen romancılarıdır¹.

Fas, Cezayir gibi bağımsızlık sonrasında da Fransızca bir edebi yenilenme süreci yaşamıştır. Fas edebiyatının önde gelen isimlerinden olan İdrîs eş-Şarâybî, *Succession ouverte* (1962), *Une Enquête au pays* (Ülkedeki Soruşturma, 1982) ve *La Civilization, ma Mere!* (Annem! Uygarlık, 1972) gibi önemli eserler üretmeye devam ederken 'Abdullatif La'abî ise *Avangart* adlı edebiyat dergisi ve Souffles grubunun (1966-72) kurucuları arasında olup yazın dünyasında önemli bir yere sahiptir.

Bu dönemin ve sonraki yılların başlıca eserleri şunlardır: Hatibi'nin *La Mémoire tatouée* (Dövmeli Hafıza); 1987'de Fransız Prix Goncourt Ödülü'nü alan Tâhir b. Cellûn'un *Harrouda* (Harrouda) ve *La Nuit Sacrée* (Kutsal Gece), Muhammed Hayreddîn'in *Agadir* (Agadir) ve *le Déterreur* (1967), Mustafa Nîssâbûrî'nin *La Mille et Deuxieme Nuit* (Bin İkinci Gece, 1975), La'abî'nin *Le Chemin des ordalies* (Suçlamaların Yolu, 1982) ve *Chroniques de la citadelle d'exil: lettres de prison*, (Sürgün Kalesi'nden Kronoloji: Cezaevi Mektupları, 1972-80). Daha yeni Fas yazarları arasında Edmûn 'Umrân el-Mâlih, 'Abdulhakk Serhân ve Leylâ Hûvârî gibi isimler yer almaktadır².

1. Modern Fas Edebiyatı'na Giriş

Fas; XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın başlarına dek yeni düşünce akımlarından uzak durumda bulunan klasik Arap edebiyatına bağlı kalırken aynı dönemde özellikle Mısır, Suriye ve Irak gibi Arap ülkeleri, edebi ve ilmi kalkınmaya tanıklık etmiştir. Nahda hareketi, Doğu Arap dünyasında XIX. yüzyılın ortalarında başlarken bu hareket Magrip ülkelerinde ise I. Dünya Savaşı'nın başlamasına az bir süre kala ortaya çıkmıştır. Nitekim modern Fas edebiyatı'nın doğuşunda ve gelişiminde siyasi ve sosyal etkenler oldukça etkili olmuştur³.

Modern Fas edebiyatı anlatımı ve estetiğiyle ideolojik sorunlar ve içtimai mevzuların gölgesinde başlamıştır. Bu faktörler 1940'lardan beri nesir türüne, özellikle de kısa öykü yazımındaki ilk girişimlerde yerini alarak 1960'lı yıllara dek etkisini sürdürmüştür⁴. Fas'ta uzun süren siyasi çekişmeler ve kültürel mücadeleler neticesinde ülkenin her yerinde devlet okulları

¹ Hamdi Sakkut, *The Arabic Novel (Bibliography and Critical Introduction 1865-1995)*, (The American University in Cairo Press, New York, 2000) 116.

² Danielle Marx-Scouras, *Encyclopedia of African Literature*, (Editor: Simon Gikandi, Routledge, New York, 2003,) 538.

³ Rukiye Aydemir, Abdulmecid b. Cellûn'un Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Vâdi'd-Dimâ' Adlı Eserinin Tahlili, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi) 15.

⁴ Ahmed al-Madini, "The Maghrib" *Modern Literature in the Near and Middle East 1850-1970*, Editör: Robin Ostle (Routledge and Kegan Paul, Londra, 1991) 204.

açılmıştır. Başta Avrupa'ya ve Arap ülkelerine araştırmacılar gönderilmiş ve Karaviyyîn Üniversitesi tanzim edilerek önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Böylece edebiyat, içerisinde bulunduğu durumdan sıyrılarak kalkınma aşamasına doğru bir atılım sergilemiştir⁵.

Fas'ta modern edebi türler, sömürge sisteminden ve sosyal faktörlerden ötürü başlangıç ve gelişim aşamalarını kat etmekte gecikmişlerdir. Bağımsızlık sonrası yazarlar, hep engellerle karşı karşıya kalmışlardır. Fransızlardan sonra yüksek mevkilere gelen kimseler, kültürel ve sanatsal alanlara dair kitlelerin özlemlerine duyarsız kalmışlardır. Fransız dili ve kültürü özellikle de Arapça'nın resmi dil olarak benimsenmeye başladığı 1960'lı yıllara değin değerli yerini sürdürmüştür. Bağımsızlıktan sonra ise Fas'ta muhtelif diller ve kültürler aynı toplum içerisinde, bir arada yaşamaya başlamıştır. Ancak gene de ülkede eserlerini Arapça yazan yazarların karşılaştığı bazı sıkıntılar devam etmiştir. Yazarlar, Batılılaşmayla ve yıpranmış bir Arap kültürünü savunanlara karşı da mücadele etmek zorunda kalmışlardır⁶.

1912-1956 yılları arasında bir Fransız himayesi olan Fas, Arapça yazın üretmeye devam etmiş nitekim ilk kurgusal eserler 1920'lerde ortaya çıkarken bununla birlikte 1940'lı yıllarda Arapça roman ve Arapça kısa öykü gelişmiştir. 1960'larda ve 1970'lerde 'Abdulkerîm Ğallâb, Mubârek Rabî' ve 'Abdullah el-İrvî'nin eserleri mükemmelliğin zirvesine ulaşırken Ahmed Safravî'nin kısa hikayeler koleksiyonu *Le Chapelet d'ambre*'nin ortaya çıktığı 1949 yılından önce sadece birkaç Frankofon eser mevcuttu. Frankofon romanlar, Arapça muadillerden daha az sayıya sahip olsa da daha geniş kitlelere ulaşabilmiş ve İdrîs eş-Şarâybi ve Tâhir b. Cellûn gibi yazarlar uluslararası arenada oldukça başarı yakalamıştır⁷.

Fransız sömürgesinin Fas'tan elini çekmesinin akabinde edebi alana nazaran eğitim sektörüyle ilgili olarak daha fazla sorun baş göstermiştir. Bağımsızlık okur-yazar olmayanların oranlarına ve eğitim durumuna ilişkin büyük problemleri de beraberinde getirmişti. Faslıların % 89'u ve kadınların % 98'i okuma yazma bilmemekteydi. Bu oranlar söz konusu dönemde kadın edebiyatının bulunmadığını net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Ancak diğer Arap ülkelerine bakılacak olunursa Mısır'dan Aişe Teymûriyye ve

⁵ Aydemir, Abdulmecîd b. Cellûn'un Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Vâdi'd-Dimâ' Adlı Eserinin Tahlili,15.

⁶ Cemal Süreya, Günümüz Fas Edebiyatı Türk Dili Dergisi, (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017) 409; Aydemir, Abdulmecîd b. Cellûn'un Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Vâdi'd-Dimâ' Adlı Eserinin Tahlili, 17.

⁷ Sakkut, The Arabic Novel (Bibliography and Critical Introduction 1865-1995), 116.

Melek Hifnî Nâsif, Suriye'den Mariyânâ Marrâş⁸ ve Mârî 'Acîmî, Lübnan'dan ise Lebîbe Hâşim ve Zeynep Fevvâz gibi kadın isimlerin dil, edebiyat, düşünce alanlarındaki varlıkları mühimdir.

Bu ikileme mücadele etmek için yeni hükümet temel hedeflerinin eğitim kurumlarının Araplaştırılması ve her seviyedeki genel erişimin ve tüm sistemlerin birleşmesi olduğunu ilan etti. Üç yıl sonra, 1959 senesinde Milli Eğitim Bakanlığı kuruldu. Bu reformlar 1960'lı yıllarda Fas'ta modern anlamda edebiyatın refahı için verimli bir çevre inşa edilmesiyle sonuçlandı. Fas edebiyatı Ahmed Safravî, İdrîs eş-Şarâybî, Muhammed Şukrî, Tâhir b. Cellûn, Hannâse Bennûna, Fatma Mernissi, Bâhâ' Trâblusî ve Leylâ el-'Alamî gibi yazar nesli ile gelişti⁹.

Sosyal ve politik bir bağlamda bağımsızlık sonrası Fas'ta Muhammed Şukrî, İdrîs el-Hûrî ve Muhammed Zafzâf gibi isimler Fas'ın günlük yaşamını ve gerçekliklerini yazmakta olup aynı zamanda sosyo-politik durumdan ilham almaktaydı.

Fas, 1950'den 1970'lere kadar bağımsızlıktan sonra doğu Arap ülkelerinin estetik türlerinden etkilenen ve Batı edebiyatının trendlerinden ilham alan bir edebi canlandırma hareketi yaşayacaktı. Nitekim tarihi boyunca, Fas romanı büyük ölçüde Doğu edebiyatı yazarlığının estetiğinden etkilenmiş ve buna bağlıydı.

Abdullah Guennoun, XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Fas'ın entelektüel ve edebiyat etkinliklerinin taklitlerden ibaret olduklarını savunmaktadır. Yazarlar kitaplarını eski nesillerin yazdıkları gibi yazıp aynı klasik teknikleri kullandılar. Guennoun aynı zamanda bu eserlerin edebi bir değeri olmadığını ve edebi üretimin üç yüzyıl önce yazılanlardan farklı olmadığı için yaratma ve yenilik ruhundan yoksun olduğunu savunmaktadır.

Aslında, eski Fas kurgularının ilk göze çarpan özelliği, yazarın edebiyat eserlerinde otobiyografik unsurlarının varlığıdır. 1938'de Abdulllah Guennoun'un *en-Nubuğu'l-Mağribi fi'l-Edebi'l-Arabi* (Arap Edebiyatında Modern Akıl) adlı kitabı Fransız sömürge yetkilileri tarafından tartışmalı ve yıkıcı temyizleri nedeniyle yasaklandı. Bu çalışma ilk kez Fas'taki Arap edebiyatının tarihini ele aldı; Buna ilişkin Gonzalo Fernandes Parrila şunları ifade etmektedir:

⁸ Hakkında detaylı bilgi için bkz: Turgay Gökgöz, "İlk Arap Kadın Gazeteci Mariyana Marraş", *Doğu Edebiyatlarında Kadın*, (Demavend Yayınları, İstanbul, 2016)

⁹ Ömer İshakoğlu, "19 yüzyıl Arap Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü", *Şarkiyat Mecmuası* (21)(İstanbul, 2012) 45-46. Academia," North African Women Writers", erişim: 28 Ocak 2019, https://www.academia.edu/11651959/North_African_Women_Writers.

“Fas’ın uzun ve devam eden Arap edebi geleneğine dikkat çekmek ve halkının klasik Arap edebiyatına ve İslam mirasına katkılarını vurgulamak bu çalışmanın amacıydı. Bu çalışma, Kannun nesrinde Endülüs’ün fatihi olan Tarık İbn Ziyâd’ın ünlü Hutbesi’ne kadar uzandığı ilk ulusal edebiyat kanonunun yaratılmasına kararlı bir şekilde katkıda bulundu. Abdullah Kannun’ın kitabı daha sonra edebi çalışmalar alanındaki sömürgeci uygulamalara karşı yurtsever bir tepki olarak anlaşılabilir. Ancak, bu, türünün ilk girişimi değildi. 1929’da Muhammed İbn el-Abbâs el-Kabbac halihazırdaki modern edebiyat eleştirisinin öncüsü olarak kabul edilen Faslı şairlerin bir antolojisini yayımladı.”¹⁰

Tatavvuru’n-Nakdi’l-Edebi’l-Arabi fi’l-Mağrib adlı kitabında Faslı eleştirmen Abdulhamid Akkar temel amacının Fas’taki Arap edebiyatını meşrulaştırmak olduğunu ifade etmektedir. Abdullah Guennoun’a ait olan *en-Nubuğu’l-Mağribi fi’l-Edebi’l-Arabi* ve el-Kabbac’ın *el-Edebu’l-Arabi fi’l-Mağribi’l-Aksa adlı* antolojisi, temel eleştirel taşıyan metinler olarak aynı zamanda Fas’ın Arap edebiyat geleneğindeki edebi eserlerini sömürgecilikle mücadelenin sembolik bir yolu olarak yeniden tanımlamayı da amaçladı. Bağımsızlıktan sonra, modern Fas edebiyatı içerisindeki edebi türleri betimlenmesi için çabalar gösterilmeye başlandı. 1964 yılında Guennoun, *Ehâdis ‘ani’l-Edebi’l-Mağribî* (Modern Fas Edebiyatı Üzerine Düşünceler)’yi yayımladı. Bu çalışma modern edebiyat ve klasik Arap edebiyatı arasında bir çizgi çizerek sanatsal yöntemlerin, türlerin ve yazarların kataloglanması ve sınıflandırılmasına dair ilk eleştiriydi¹¹.

2. Modern Fas Edebiyat’ında Roman Türü

Fas romanı tarihine bakıldığında yetmiş yıla uzanan bir geçmişi bulunmaktadır. Fas romanı, edebi bir tür olarak bağımsızlık sonrasında gelişmeye başlasa bile tohumları bağımsızlık öncesinde atılmıştır. Aslında modern anlamda roman bağımsızlık öncesinde bilinmediği hususunda araştırmacılar hemfikirdir. Nitekim Faslı edebiyatçılar, şartların olgunlaşmaması sebebiyle roman yazımının temel unsurlarını bilmemekteydiler ve bu yüzden romancıların çalışmaları nesir geleneği içerisinde karmaşıklık içerir. Dolayısıyla bu türdeki çalışmalar eleştirmenler nazarında öyküsel üsluba daha yakın, sanatsal üsluba daha uzak olan makame, tercüme romanlar, uyarlama çalışmalar ve kısa öykülerden meydana gelmiştir.

Fas romanının gelişimi üç ana merhaleye ayrılır. Kuruluş merhalesi (Genelksel merhale), yayılma merhalesi (Doygunluk merhalesi) ve gelişim

¹⁰ Lhoussein Simour, Larbi Batma, Nass el-Ghiwane and Postcolonial Music in Morocco, (North Caroline, 2016) 28.

¹¹ Simour, Larbi Batma, Nass el-Ghiwane and Postcolonial Music in Morocco, 28.

merhalesidir. Bu türde tarihi roman, modern roman, sembolik roman ve çok boyutlu roman ve biyografi gibi çeşitli şekiller görülebilir.

Fas romanı başlangıç aşamasındayken kendisinden önceki roman örneklerini taklit etmiştir. Bu türün başlangıcına ilişkin çeşitli görüşler mevcut olsa da Ibnu'l-Muakkat'a ait olan ve 1932 senesinde yayımlanan *Rihletu'l-Merâkeş* (Marakeş Yolculuğu) adlı eser, Fas romanındaki ilk çalışma olarak kaynaklarda yerini almaktadır. et-Tehâmî el-Vezânî'nin *ez-Zâviye* (1942) ve 'Abdulhâdî Bûtâlib'in *Veziru Ğirnâta* (Ğirnâta'nın Veziri, 1950) adlı eserleri ise romanın başlangıç aşamasındaki ilk örnekler arasındadır¹².

İkinci merhalede ise Mağrip romanı, gerek içerik gerekse şekil itibarıyla roman yazımı esaslarına dayanmıştır. Bu dönemde ilk denemelerden başlanılarak aslında orijinalliğe sahip ilk romanlara ulaşılmıştır. Ayrıca toplumcu gerçekçi¹³ akımın romanlara hakim olduğu görülmektedir. Romanın gelişimi ve tam olarak yerleşmesi dikkat çekici bir aşamaya gelse bile 1960'lı, 1970'li yıllarda ve 1980'li yılların başına dek hitabet, ideolojik tartışmalar ve hakim olan görüşler üzerinden roman, pragmatist tarafını yitirmemiştir¹⁴.

'Abdulmecîd b. Cellûn'un otobiyografisini anlattığı *Fi't-Tufûle* (Çocukluk), 1957) adlı romanı bu türün Fas'ta sanatsal manada kendisini bulabilen ilk eser özelliğine sahip olduğu ifade edilebilir. 'Abdulkerîm Gallâb'ın *Seb'atu'l-Ebvâb* (Yedi Kapı, 1965), *Defennâ'l-Mâdî* (Geçmiş Gömdük, 1966) ve Muhammed 'Azîz el-Habâbî'nin *Cîlu'z-Zama'e* (Susuzluk Nesli, 1966) adlı eserleriyle birlikte Fas romanı, 1960'lı yıllarda gelişme göstermiştir¹⁵. Keza bu dönem içerisinde 'Abdurrahman Fâsî ve Ahmed Bennânî'nin eserlerinin varlığı da görülmektedir¹⁶.

Eğer Fas romanına bu merhale içerisinde bir zaman atfetmek istenirse bu sürecin bağımsızlık sonrasında ilk otuz yılı olduğunu ifade etmek gereklidir.

¹² Cîng, a.g.e., s. 51. Vâng Cîng, *el-Fennu'r-Rivâi bi'l-Mağrib mine't-Ta'sil ile't-Tecrîb*, (Câmî'atu Muhammed el-Hâmis Ekdâl Mensûratu Kulliyeti'l-Âdab ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyya, Rabat, 2013) 51.

¹³ Sanatın toplumsal yönünü vurgulamasıyla farklılaşan bir sanat anlayışı olan Toplumsal Gerçekçilik, XIX. yüzyılda yaşanan siyasal olaylar ve Fransa'da Gustave Courbet'in öncülüğünü yaptığı gerçekçilik akımından doğmuştur. Toplumcu gerçekçilik akımı dahilinde eserlerini kaleme alan yazarlar içerisinde Mısır'da Abdurrahman eş-Şerkâvi, Yusuf İdris ve Cemâl el-Ğitânî, Suriye'de Hannâ Mina, Abdusselâm Uceylî, Cezayir'de Tâhir el-Vattâr ve Filistin'de Ğassân Kenefânî ve Lübnan'da İlyas el-Hûrî gibi isimler yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Alparslan Tekin, "Çağdaş Türk Resminde Sosyal Gerçekçi Yorumlar ve Çözümlemeleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, (Konya,2014)10; Rahmi Er, "Roman (Arap Edebiyatı)" *DIA*, C. XXXV,165.

¹⁴ Cîng, el-Fennu'r-Rivâi bi'l-Mağrib mine't-Ta'sil ile't-Tecrîb, 51.

¹⁵ Cîng, el-Fennu'r-Rivâi bi'l-Mağrib mine't-Ta'sil ile't-Tecrîb, 51.

¹⁶ Aydemir, "Abdulmecîd b. Cellûn'un Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Vâdî'd-Dimâ' Adlı Eserinin Tahlili", s. 16.

1960'lı ve 1970'li yıllarda ve 1980'li yılların başlarına dek önde gelen roman çalışmaları şu şekildedir: 'Abdulmecîd Cellûn'un *Fî't-Tufûle* (1957), 'Abdulkerîm Gallâb'ın *Mu'allim 'Alî* (Muallim Ali, 1971), Muhammed 'Azîz el-Habbâbî'nin *Cîlu'z-Zama'e* (1967), Mubârek Rebî'nin *Rıfkatu's-Silâh ve'l-Kamer* (Silah ve Ayın Dostluğu, 1976), Muhammed Zafzâf'ın *el-Mer'e ve'l-Verde* (Kadın ve Gül, 1972). Nitekim bu yazarlar, Fas'ta roman sanatının teknik yeterlilik bakımından yayılmasında ve gelişmesinde önemli bir rol oynamışlardır¹⁷.

Bu merhale içerisindeki romanlar Fas'taki roman sayısının toplamının yarısından fazlasını temsil etmektedir. Nitekim Fas romanlarının sayısının iki yüzden fazla olduğu düşünülmektedir. Buna izafeten Fas romanları edebi, kültürel ve akademik sahalara empoze edilirken dönemin olaylarını teorilerle ve edebi bir değerlilikle ele almıştır. Şüphesiz ki bu merhaledeki roman üretimi nicelik ve nitelik bakımından deneme özelliği taşımaktaydı ve modern Fas'ta düşüncenin gelişimi ve edebi yazım sahasında karakteristik bir niteliği temsil etmekteydi¹⁸.

Muhammed Zafzâf'ın *el-Mer'e ve'l-Verde* (1972) adlı romanı sanatsal bir romandır. Muhammed Şukrî'nin *el-Hubzu'l-Hâfi*¹⁹ (Sade Ekmek) adlı romanı ise biyografik bir romandır. 'Abdulkerîm Gallâb'ın *el-Mu'allim 'Alî* (1971) adlı romanının ise Fas sembolik romanına oldukça katkı sağladığını ifade etmek gereklidir²⁰.

Aslında 1960'lı yıllara bakıldığında Fas romanı tarihinde bir dönüm noktası olduğu ve modern Fas kurgularının doğuşuna tanık olunmuştur. 1960'ların nesir yazarları, toplumsal meselelerle ilgilenme geleneğini başlattı. Fas toplumu ve politikasını ilgilendiren gerçek sosyal kaygıları sunmak için mücadele ettiler. 1970'lerde Faslı romancılar, resmi makamlarla sansür veya sıkıntıdan kaçınmak için, kendisini toplumdan ve siyasetten uzaklaştırmayı seçti ve en büyük hayal gücüne sığındı. Yazarın benliği 1970'li ve 1980'li yılların başlarında yazılan romanların ana teması oldu²¹.

¹⁷ Cîng, el-Fennu'r-Rivâi bi'l-Mağrib mine't-Ta'sil ile't-Tecrîb, 6-7

¹⁸ Cîng, el-Fennu'r-Rivâi bi'l-Mağrib mine't-Ta'sil ile't-Tecrîb, 9.

¹⁹ Romanın ilk bölümünde yazar Muhammed Şukrî, kendi hayat hikayesine yer vermiştir. Romanın çoğunluğunda geçim sıkıntısının söz konusu olması nedeniyle romanına *el-Hubzu'l-Hâfi* adını vermeyi yeğlemiştir. Romanında baskıcı bir babanın yetkisi altındaki bir ailede yaşayan bir gencin öyküsünü anlatan yazar, babanın davranışlarının bir gencin aile sistemine ve ebeveynlerine karşı gelmesini ve bunun sonucunda da feminist ağırlıktaki bir toplumda yaşamayı seçmesini ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: "Nebze 'an Rivâye el-Hubz el-Hâfi", erişim: 25 Mart 2019, <https://weziwezi.com/نبذة-عن-رواية-الحبيب-الخيز-الحافي/>

²⁰ Cîng, el-Fennu'r-Rivâi bi'l-Mağrib mine't-Ta'sil ile't-Tecrîb, 9-10.

²¹ Simour, Larbi Batma, Nass el-Ghiwane and Postcolonial Music in Morocco, 24-25.

Üçüncü merhale ise Fas romanın gelişim tarihi içerisindeki en önemli merhaledir. Bu merhale içerisinde 1980'li yıllardan başlayarak kimi örnekleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Muhammed Şukrî'nin *el-Hubzu'l-Hâfi*, 'Abdullah el-İrvî'nin *el-Ferîk* (Takım), el-Meylûdî Şeğmûm'un *'Aynu'l-Feres* (Atın Gözü), Muhammed el-Herâdî'nin *Ahlâmu'l-Bakara* (İneğin Hayalleri), Muhammed Berrâde'nin *Lu'betu'n-Nisyân* (Unutkanlık Oyunu), Muhammed 'İzzeddîn et-Tâzî'nin *el-Mebâ'etu* (Yer) ve Binsâlim Hamîş'in *Mecnûnu'l-Hukm* (İktidar Delisi) gibi²².

Muhammed Şukrî'nin pek çok yabancı dile çevrilen *el-Hubzu'l-Hâfi*²³, Muhammed b. Ali'nin *Yeve'me'l-İktirâ'i* (Seçim Günü) ve Lehamîd Hamdânî'nin *Rihle Harice't-Tarîki's-Seyyâr* (Anayolun Dışında Bir Yolculuk), Tâhir b. Cellûn'un *el-Leyletu'l-Mukaddese* (Kutsal Gece) ve *Tıflu'r-Rimâl* (Kunun Çocuğu) gibi pek çok roman çeşitli ödüllere layık görülmüştür. Diğer taraftan Arap Yazarlar Birliği tarafından yayımlanan XXI. yüzyılın en iyi yüz beş edebi çalışması arasında Fas romanından 'Abdulkerîm Gallâb'ın *el-Mu'allim 'Alî*, Muhammed Zafzâf'ın *el-Mer'e ve'l-Verde*, Mubârek Rebî'nin *er-Rihu'-ş-Şiteviyye* (Kış Rüzgarı), Muhammed Şukrî'nin *el-Hubzu'l-Hâfi*, Muhammed Berrâde'nin *Lu'betu'n-Nisyân*, Binsâlim Hamîş'in *Mecnûnu'l-Hukm*, Muhammed 'İzzeddîn et-Tâzî'nin *Eyyâmu'r-Remâd* (Külün Günleri) gibi çalışmalar yer alırken bu çalışmaların ayrıca Fas romanında sanatsal özellikler taşıyan romanlar arasında olduğu da görülmektedir²⁴.

Fas romanı 1960'lı yıllarda ilerleme kaydederek kendi yerini almıştır. Öykülerde olduğu gibi Fas romanında da öncelikle Batı edebiyatlarının etkisi özellikle de Fransız edebiyatının etkisi görülmekte akabinde Mısır, Suriye ve Lübnan gibi ülkelerdeki yazarların önderliğindeki Arap dünyasının etkisi bulunmaktadır.

Faslı yazarlar, roman ve öykü türlerinde eserler kaleme almaya başladıklarında toplumda var olan çatışma, karsıtlık, sorun ve çeşitli beklentiler gibi durumlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bundan ötürü bağımsızlık sonrası Fas romanının toplumsal sorunları da ele aldığı ifade edilmelidir²⁵.

²² Simour, Larbi Batma, Nass el-Ghiwane and Postcolonial Music in Morocco, 7.

²³ Muhammed Zafzâf'ın söz konusu romanına bakıldığında genç Muhammed'in fakirlikle nasıl savaştığını görebiliriz. Bu nedenle kendisi işsizlik yüzünden Daru'l-Beyza'dan İspanya'ya göç etmiştir. Nitekim okuduğu kitapların kendisine ekmek sağlamadığının farkındadır. Diğer Arap gençlerinden farklı olarak o, umutsuzluğun darbe vurduğu bir hayattan ziyade farklı hayatlara dair merak içerisindedir... Roman hakkında detaylı bilgi için bkz.: "Tamâhi'n-nusûsi fi Rivâye el-Mer'e ve'l-Verde li'Muhammed Zafzâf", erişim 25 Mart 2019, <http://kataba.online/تماهي-النصوص-في-رواية-المرأة-والوردة>

²⁴ Cîng, el-Fennu'r-Rivâi bi'l-Mağrib mine't-Ta'sil ile't-Tecrîb, 17-18.

²⁵ Aydemir, Abdulmecid b. Cellûn'un Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Vâdi'd-Dimâ' Adlı Eserinin Tahlili, 24.

Genel olarak bakıldığında Fas romanları, Fransız sömürge yönetimine karşı direniş içeren temalarla bağlantılıdır. Aynı zamanda, bağımsızlıktan sonraki dönemin olumsuz yönleri de eleştiren temalar da işlenmiştir. Öte yandan sömürgeciliğe karşı mücadele Cezayir’de²⁶ ve bir dereceye kadar da Tunus’ta birçok romanın teması haline geldi. Bu eğilim Fas’ta o kadar egemendi ki bir eleştirmenin, "*Bir roman yazıyorlar sadece başlıklarını değiştiriyorlar*" ifadesi adeta her şeyi özetlemektedir.

‘Abdulkerîm Ğallâb’ın *Defenna’l-Mâdî* ve *el-Mu’allim ‘Alî* (1977) adlı romanlarına bakıldığında *el-Muallim ‘Alî* adlı romanı aslında *Defennâ’l-Mâdî* adlı romanın ikinci kısmını oluşturmaktadır. ‘Abdulkerîm Ğallâb’ın ardından muhtemelen daha sonraki çalışmaların sahibi olan en çarpıcı isim Mubârek Rabî’dir, *er-Rihu’ş-Şitaviyye* adlı iki ciltlik romanın ilk cildi 1977 yılında, ikinci cildi ise 1978’de basılmıştır. Burada Fas halkının Fransız işgaline karşı olan bağımsızlık mücadelesi kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca roman, katı sömürge kurallarının Fas vatandaşlarının yaşamları üzerindeki etkilerini de göstermektedir. Bununla birlikte, bağımsızlıktan kısa bir süre sonra varoluşçu özelliklerin ve anlamsız kahramanların ön plana çıktığı başka bir eğilim ortaya çıkmaktadır. Bu duruma çarpıcı bir örnek ise Muhammed Zafzâf’ın 1974 yılında yayımladığı *Ersife ve Cudrân* (Kaldırımlar ve Duvarlar) adlı eserindeki “Bu Mehdi” karakteridir. Bu romanın önde gelen karakterleri kişisel trajediden muzdarip kahramanlardır. Fas toplumunda bağımsızlıktan önce ve sonra kendisini gösteren hayal kırıklığı, karışıklık, başarısızlık ve genel olarak yetersizlik hallerinde yaşamaktadırlar. Kâsım Mubârek Rabî’nin 1972’de yayımlanan *et-Tayyibûn* (İyiler) adlı romanı da bu tip bir kahramanı örneklendirmektedir. Benzer şekilde, Muhammed Zafzâf’ın *el-Mer’e ve’l-Verde* adlı eserindeki kahramanı da bu yöndedir.

Yazar ve romancı olan Muhammed Şukrî, Fas edebiyatında Arapça yazan tanınmış en önemli figürlerden birisidir. Şukrî’nin geçmişi, bir otobiyografik üçlemenin ilk bölümü olan en ünlü kitabının *el-Hubzu’l-Hâfi*’nin anlatı yapısını oluşturmaktadır. Kitap, stil sahibi bir dilde bazı okuyucular için Fas sokak yaşamında var olan suç, uyuşturucu ve cinselliğin oldukça iyi tasarlanmış tasvirleri ile karakterize edilmiştir. *el-Hubzu’l-Hâfi* Paul Bowles tarafından *For Bread Alone* olarak İngilizce’ye, Tâhir b. Cellûn tarafından *Le Pain nu* adıyla da Fransızca’ya çevrilmiştir.

Kadın yazarlara bakılacak olunursa genel olarak, Mağrip kadın yazarların sayısı özellikle 1990’lı yıllardan itibaren hızla artmaktadır Tunus’taki

²⁶ Bu konuda Ahmet Hamdi Can’ın “Modern Cezayir Edebiyatı ve et-Tahir Vattâr’ın Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik”, adlı doktora tezinde yer alan *el-Lâz* adlı romanda Cezayirli-lerin sömürgeci Fransızlara karşı olan mücadelesine ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

duruma benzer şekilde, Faslı kadın yazarlar 1980'li ve 1990'lı yıllarda güçlü bir edebi ses bulmaya başladılar. Çoğu Faslı kadın romancı, Tunuslu ve Cezayirli meslektaşları gibi Fransızca da yazarken Arapça yazmayı seçen kayda değer bazı kadın yazarlar da bulunmaktaydı. Bunların arasında Leylâ Ebû Zeyd gazeteciydi ve kurgusal yazılar kaleme aldı²⁷.

Modern Fas edebiyatında 'Abdumecîd b. Cellûn²⁸ tarafından kaleme alınan *Fî't-Tufûle* adlı çalışma Arapça olarak yazılmış ilk eser olarak kabul edilmektedir. Bu eser öncesinde başka metinler de olsa da çok kısa olmaları ve eksikliklerinden ötürü tam bir roman olarak itibar görmemiştir. Söz konusu eser günümüzde okutulmak üzere Fas'ta ortaöğretim müfredatında yerini almıştır. Cellûn, Fas'taki entelektüel çevrenin kurucu bir üyesidir. Yazar olmaktan ziyade o bir eleştirmendir. Önemli bir husus vardır ki Cellûn, Manchester'da büyümüş ve çocukluğunun sonlarında Fas'a dönmüştür. Nitekim onun yarı otobiyografik romanında Manchester'daki yaşamının detayları saklıdır. Cellûn, Fas bağımsızlığını elde edinceye değin Mısır'da kalmış ve burada Mısırlı okuyuculara kolonileşmiş Mağrip'in içinde bulunduğu çıkmaza dair farkındalık yaratmaya çalışmıştır. *Fî't-Tufûle* adlı çalışmasını burada, Mısır'da kaleme almıştır. Nitekim bu eser aslında *Risâlatu'l-Mağrib* adlı derginin tefrika halinde yayımlanmasıdır. Bağımsızlıktan bir yıl sonra bir roman olarak Fas'ta yayımlanmıştır. Metinlere bakıldığında romandan ziyade daha otobiyografik bir yapı hakimdir.

Muhammed Berrâde'nin 1987 yılında yayımlanan *Lu'betu'n-Nisyân* adlı eseri de günümüz Fas ortaöğretim müfredatında yerini almıştır. Bu roman bize pek çok şeyin yanı sıra Fas'ta büyüyen birkaç farklı karakterin sömürge döneminin sonlarına dair hatıralarını sunmaktadır. Berrâde'nin söz konusu çalışması, Cellûn'un milliyetçilikle modernite arasındaki kolay denklemini sorgulamaktadır. Her iki romanda soyut Batı ve geleneksel Fas arasındaki ayırım ve geleneksel alanın özelliklerini belirlemek için temel oluşturmaktadır²⁹.

'Abdullatîf La'abî, hem Arapça hem de Fransızca olarak yazılmış Fas romanlarını, gezi edebiyatı ve onun sözlü eşdeğeri olan makame gibi Fas'ın modern öncesi anlatı geleneklerinden büyük ölçüde etkilenmiş yeni bir yol

²⁷ Academia," North African Women Writers", erişim: 28 Ocak 2019, https://www.academia.edu/11651959/North_African_Women_Writers; Gonzalo Fernandez Parrilla, "The novel in Morocco as Mirror of a Changing", *Contemporary French and Francophone Studies*, 2016, s. 24-25.

²⁸ İlgili yazar hakkında Rukiye Aydemir tarafından "Abdumecîd b. Cellûn'un Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Vâdi'd-Dimâ' Adlı Eserinin Tahlili" adlı bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

²⁹ Ian Campbell, *Labyrinths, Intellectuals and the Revolution: The Arabic-Language Moroccan Novel, 1957-1972*, (Brill, Leiden, 2013) 39-41.

olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Faslı eleştirmen Ahmed el-Yabûrî, Arapça yazılmış Fas romanlarının köklerinin 1920'lerde Fas gazetelerinde yer alan gezi edebiyatı metinlerinin olduğunu iddia etmektedir. Bu romanlar, ithal Mısır gazetelerindeki seri yayınlarıyla bilinen Mısır ve Lübnan romanlarından da etkilenmekteydiler. Bu durum Arapça ve Fransızca olarak yazılan çok dilli romanların birbirine bağlı geçmişlerini göstermektedir. Akademisyen ve araştırmacı Gonzalo Fernández Parrilla, romanın [Fas] da Arapça ve Fransızca ortaya çıkmasının az çok eşzamanlı olduğunu ve her ikisinin de ulusal kültüre ve edebiyata katkısı bulunduğunu ve dolayısıyla bunları birlikte okumanın ve birbirleriyle diyalog içinde oldukları yolları keşfetmenin önemine işaret etmektedir³⁰.

Ayrıca söz konusu son nesil romancıların eserlerinde kullanılan edebi enstrümanlara bakıldığında bilinç akışı³¹, geriye dönüş ve önceleme (prolepsis) gibi teknikler kullanılmaktadır³².

2009 yılına dek Fas edebiyatında genel olarak ortaya konulan eserlere bakıldığında rakamsal olarak şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: 1942-2009 yılları arasında roman türünde 648, 1938-2009 yılları arasında öykü türünde 602, 1936-2009 yılları arasında şiir türünde 1336 ve 1933-2009 yılları arasında ise tiyatro türünde 191 eser varlığını göstermektedir. Sadece roman türünde 1942-1955 yılları arasında 4, 1956-1969 yılları arasında 14, 1970-1979 yılları arasında 25, 1980-1989 yılları arasında 77, 1990-1999 yılları arasında ise 188 ve son olarak 2000-2009 yılları arasında ise 340 çalışma kaleme alınmıştır³³.

SONUÇ

Bağımsızlığını 1956 yılında kazanan Fas, sömürgecinin uygulamış olduğu politikalar nedeniyle edebi gelişimini geç tamamlamıştır. Fransızca'nın etkisi yüzünden özellikle nesir türlerinin gelişimi zamanında olamamış ve hep bir sonraki döneme sarkmıştır. 1930, 1940 ve 1950'li yıllarda özellikle roman sahasında birkaç çalışma yapılsa da roman sanatının özelliklerinden mahrum kaldıkları için tam bir roman nazarıyla bakılamamıştır. Ancak 1957 yılına gelindiğinde Cellûn'un *Fî't-Tufûle* adlı eseri Fas edebiyatının modern anlamdaki ilk romanı olarak addedilip otobiyografik türde de sağladığı

³⁰ Karima Laachir, "The Aesthetics and Politics of 'Reading Together' Moroccan Novels in Arabic and French", *Journal of North African Studies*, (2016) 21 (1) 11.

³¹ Özellikle XX. yüzyıl roman ve hikayelerinde sık sık rastlanılan bilinç akışı tekniği, yazarların bir karakterin zihnindeki düşünce sürecini daha doğal hale getirmek, böylece karakteri (ve romanda yaşananları) daha gerçekçi bir şekilde ele almak için kullandığı bir tekniktir. "Bilinç Akışı", erişim: 25 Ocak 2019, <http://edebiyat.k12.org.tr/kavramlar/Bilin%C3%A7+Ak%C4%B1%C5%9F%C4%B1/24>.

³² Sakkut, *The Arabic Novel (Bibliography and Critical Introduction 1865-1995)* 120-121.

³³ Cing, *el-Fennu'r-Rivâi bi'l-Magrib mine't-Ta'sil ile't-Tecrib*, 17-18.

katkılarla da önemlidir. Roman türünde müellifler, özellikle sömürgeye ve politikalarına ayrıca bağımsızlık sonrasındaki toplumsal sorunlara da değinmişlerdir.

KAYNAKÇA

- ABU HAIDAR, F.: “Morocco modern”, *Encyclopedia of Arabic literature*, Editor: Julie Scott Meisami, Paul Starkey, C.I, Routledge, London, 1998.
- AYDEMİR, Rukiye: “Abdulmecîd b. Cellûn’un Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Vâdi’-Dimâ’ Adlı Eserinin Tahlili”, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2017.
- CAMPBELL, Ian: *Labyrinths, Intellectuals and the Revolution: The Arabic-Language Moroccan Novel, 1957-1972*, Brill, Leiden, 2013.
- CİNG, Vâng: *el-Fennu’r-Rivâi bi’l-Mağrib mine’t-Ta’sil ile’t-Tecrîb*, Câmî’atu Muhammed el-Hâmis Ekdâl Mensûratu Kuliyeti’l-Âdâb ve’l-Ulûmî’l-İnsâniyye, Rabat, 2013.
- ER, Rahmi, “Roman (Arap Edebiyatı)” *DIA*, C. XXXV.
- GÖKGÖZ, Turgay: “İlk Arap Kadın Gazeteci Mariyâna Marrâş”, *Doğu Edebiyatlarının da Kadın*, Demavend Yayınları, İstanbul, 2016.
- İSHAKOĞLU, Ömer, “19 yüzyıl Arap Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü”, *Şarkiyat Mecmuası* (21), İstanbul, 2012, 45-46.
- LAACHIR, Karima “The Aesthetics and Politics of ‘Reading Together’ Moroccan Novels in Arabic and French”, *Journal of North African Studies*, (2016) 21 (1).
- MÂDİNÎ, Ahmed: “The Maghrib” *Modern Literature in the Near and Middle East 1850-1970*, Editör: Ostle, Robin, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1991.
- MARX-SCOURAS, Danielle: *Encyclopedia of African Literature*, Editor: Simon Gikandi, Routledge, New York, 2003.
- PARRİLLA, Gonzalo Fernandez: “The novel in Morocco as Mirror of a Changing”, *Contemporary French and Francophone Studies*, 2016, s. 24-25.
- SAKKUT, Hamdi: *The Arabic Novel (Bibliography and Critical Introduction 1865-1995)*, The American University in Cairo Press, New York, 2000.
- SIMOUR, Lhoussain, *Larbi Batma, Nass el-Ghiwane and Postcolonial Music in Morocco*, (North Caroline, 2016).
- SÜREYA, Cemal: *Günümüz Fas Edebiyatı Türk Dili Dergisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.
- TEKİN, Alparslan, “Çağdaş Türk Resminde Sosyal Gerçekçi Yorumlar ve Çözümlemeleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, (Konya, 2014)
- “Nebze ‘an Rivâye el-Hubz el-Hâfi”, erişim: 25 Mart 2019, <https://weziwezi.com/نذبة-عن-رواية-الخيز-الحافي/>
- “Tamâhî’-n-nusûsi fî Rivâye el-Mer’e ve’l- Verde li’Muhammed Zafzâf”, erişim 25 Mart 2019, <http://kataba.online/تماهي-النصوص-في-رواية-المرأة-والوردة/>
- Academia,” North African Women Writers”, erişim: 28 Ocak 2019, https://www.academia.edu/11651959/North_African_Women_Writers
- “Bilinç Akışı”, erişim: 25 Ocak 2019, <http://edebiyat.k12.org.tr/kavramlar/Bilin%C3%A7+Ak%C4%B1%C5%9F%C4%B1/24>.